

DOI 10.31909/26168774.2019-(40)-24
УДК 94(477.6):254"1779-1786"

Ольга КОВАЛЬ*

ЗВЕДЕННЯ ГРЕЦЬКИХ ХРАМІВ ГОТФІЙСЬКОЇ ТА КАФІЙСЬКОЇ ЄПАРХІЇ В ПІВНІЧНОМУ ПРИАЗОВ'І

Стаття покликана систематизувати дані щодо храмового будівництва в Північному Приазов'ї 1780-1786 рр., заповнивши при цьому наявні лакуни і звернувши увагу на низку усталених в історіографічній традиції хибних тверджень і дискурсивних питань. Розбудова мережі храмів православних греків в Північному Приазов'ї стала складовою реалізації далекоглядних геополітичних експансіоністських планів керівництва Російської імперії щодо розширення кордонів за рахунок земель Османської імперії і використання незалежного статусу Кримського ханства, отриманого ним за умовами Кючуй-Кайнарджийського миру, як проміжного етапу на шляху анексії Кримського півострова і прилеглих до нього материкових територій. За кількістю храмів Готфійська та Кафійська єпархія виявилась не просто найменшою серед всіх єпархій Російської імперії, але і меншою за багато з духовних заказів і правлінь. Під зверхністю митрополита Ігнатія знаходились храми лише в 2 містах і 20 селищах. Специфіка процедури, що передувала освяченню храмів на землях Готфійської і Кафійської єпархії, зумовлювалась наявністю в останній спрощеної структури вертикалі духовної влади, яка, в свою чергу, обумовлювалась виключно невеликими розмірами підлеглої митрополиту Ігнатію території.

Ключові слова: Православна церква, єпархія, Північне Приазов'я, храмове будівництво, греки

Постановка проблеми Розбудова мережі храмів православних греків в Північному Приазов'ї стала складовою реалізації далекоглядних геополітичних експансіоністських планів керівництва Російської імперії щодо розширення кордонів за рахунок земель Османської імперії і використання незалежного статусу Кримського ханства, отриманого ним за умовами Кючуй-Кайнарджийського миру, як проміжного етапу на шляху анексії Кримського півострова і прилеглих до нього материкових територій. Для послаблення Кримського ханства імперська влада використала релігійні гасла захисту православних, якими і до, і століттями після того російське керівництво прикривало свої експансіоністські дії. Кримським православним були дані обіцянки, що, в разі їхнього масово переселення на землі Російської імперії, вони отримають, поміж іншого, широкі релігійні свободи. В комплексі з обіцянками економічними, це дало б змогу, зокрема, швидко і без фінансової напруги для греків створити розгалужену мережу православних храмів. Важливою передумовою для такого будівництва були щедрі обіцянки духовному лідеру православних Кримського ханства митрополиту Готфійському і Кафійському Ігнатію (Газадіні) облаштувати на території Російської імперії фактично нову єпархію з тією ж назвою і під його ж керівництвом. Дуже показово з точки зору актуальних сьогодні питань, пов'язаних із отриманням Україною Томосу, що такі маніпуляції грецьким митрополитом мали на меті і розширення територіальних меж влади російського Синоду за рахунок скорочення територій, що перебували в залежності від Константинопольського патріарха. Адже саме під зверхністю останнього перебували, входячи до складу Готфійської і Кафійської єпархії, православні храми Кримського ханства. Тож ліквідувавши цю єпархію руками самого її очільника ще під час існування ханства, офіційний Петербург відкривав шлях для того, аби згодом, після анексії Криму,

* Коваль О. – аспірантка кафедри історії та філософії, Бердянський державний педагогічний університет, Україна.

автоматично поширити на його територію владу Синоду¹. Саме дослідженню храмового будівництва на землях нової Готфійської та Кафійської єпархії, об лаштованої греками в Північному Приазов'ї, і присвячена наша стаття.

Аналіз останніх досліджень і публікацій Хоча проблематика церковної історії приазовських греків і не обійдена дослідниками, будучи зачеплена, зокрема, у публікаціях з історії греків, проаналізованих М. Араджионі², у дисертаціях А. Гедьо³ і О. Тухватулліної⁴, у працях І. Лимана, присвячених різним аспектам церковної історії регіону відповідного періоду⁵, її вивченні досі присутня ціла низка не тільки лакун, але і неточностей та перекохань. Систематизувати дані щодо храмового будівництва в Північному Приазов'ї 1780-1786 рр., заповнивши при цьому наявні лакуни і звернувши увагу на низку усталених в історіографічній традиції хибних тверджень і дискурсивних питань, ми і поставили за мету цього дослідження.

Виклад основного матеріалу 21 травня 1779 р. Катериною II була видана Жалувана грамота, якою фактично закріплювались домовленості із митрополитом Ігнатієм щодо умов переселення і облаштування на землях Російської імперії. Поміж іншими пунктами, що стосувались церковного устрою, звернемо увагу на той, що напряму вплинув на храмове будівництво: Жалувана грамота передбачала, що до пастви митрополита Ігнатія мали належати не тільки ті православні християни, які разом із ним вже вийшли з Кримського півострова, але і ті одновірці, які прийдуть звідти згодом⁶. А це означало, що храмова мережа на землях Готфійської і Кафійської єпархії під зверхністю Ігнатія мала потенціал для розширення в тісному взаємозв'язку із процесом подальшого переселення православних із Кримського ханства до підросійських земель.

Ще раніше, ніж Жалувана грамота, 14 березня 1779 р. з'явився іменний указ, що був даний Синоду і стосувався вже виключно церковних питань. Вже на виконання цього

¹ Катунин Ю.А. Из истории христианства в Крыму: Таврическая епархия (вторая половина XIX – начало XX века). – Симферополь: Таврия, 1995. – С. 12; Православна церква на півдні України (1775–1781) / Упорядник: І. Лиман // Джерела з історії Південної України. Том 4. – Запоріжжя: РА „Тандем–У”, 2004. – С. 27-28.

² Араджиони М.А. Греки Крыма и Приазовья: история изучения и историография этнической истории и культуры (80-е гг. XVIII в. – 90-е гг. XX в.) – Симферополь: Издательский Дом „Амена”, 1999. – 132 с.

³ Гедьо А.В. Греки Північного Приазов'я (1778-1875 рр.): Дис... канд. історичних наук: 07.00.01. – Донецьк, 1997.

⁴ Тухватулліна О.С. Духовно-релігійний розвиток етнічних громад Північного Приазов'я наприкінці XVIII – початку XX ст.: Дис... канд. історичних наук: 07.00.01. – Донецьк, 2012.

⁵ Лиман І.І. Метричні книги як джерело з церковного устрою Південної України другої половини XVIII – першої половини XIX ст. // Наукові записки. Збірник праць молодих вчених та аспірантів. – Т. 7. – К., 2001. – С. 197-211; Лиман І.І. Зведення церков на Півдні в 1775 – 1825 роках // Історія релігій в Україні. Праці XII-ї міжнародної наукової конференції (Львів, 20-24 травня 2002 року). – Книга I. – Львів: Логос, 2002. – С. 232-241; Лиман І.І. Архівні матеріали з релігійної історії Південної України останньої чверті XVIII – першої половини XIX ст. в спадщині Я.П. Новицького // Матеріали Перших Новицьких читань. 24 жовтня 2002 р. – Запоріжжя: РА „Тандем–У”, 2002. – С. 53-62; Лиман І.І. Церква приазовських греків на зламі XVIII–XIX ст. // Україна вчора, сьогодні, завтра: Збірник наукових праць. – Запоріжжя, 2003. – С. 142-147; Лиман І.І. Тенденції в трансформаціях церковно-територіального устрою Південної України (остання чверть XVIII – середина XIX ст.) // Гуманітарний журнал. – № 21 – 22. – С. 92-95; Лиман І.І. Готфійська та Кафійська єпархія // Наукові записки. Збірник праць молодих вчених та аспірантів. – Т. 12. – К., 2006. – С. 166-184; Лиман І.І. Російська православна церква на півдні України останньої чверті XVIII – середини XIX століття. – Запоріжжя: РА „Тандем–У”, 2004. – 488 с.; Лиман І.І. Державна церква і державна влада: Південна Україна (1775 – 1861). – Запоріжжя: РА „Тандем–У”, 2004. – 400 с.; Лиман І.І. Православна церква на півдні України (1775-1861 рр.): Дис... доктора історичних наук: 07.00.01. – Харків, 2005; Лыман И.И. Создание Готфийской и Кафийской епархии в Северном Приазовье // Вестник Таганрогского государственного педагогического института. Гуманитарные науки. – Таганрог: Изд-во Таганрог. гос. пед. ин-та, 2007. – № 2. – С. 249-252; Лыман И.И. Готфийская и Кафийская епархия, Феодосийское и Мариупольское викариатство: церковно-административное устройство православных греков Северного Причерноморья и Приазовья последней четверти XVIII в. // Голос минувшего. Кубанский исторический журнал. – 2012. – № 3-4. – С. 44-47; Єременко М., Лиман І. Військове духовенство на півдні України (1734-1853 рр.). – Мелітополь: Видавничий будинок Мелітопольської міської друкарні, 2014. – 436 с.

⁶ Полное собрание законов Российской империи. – Собр. I. – Т. XX. – С. 824-825.

указу імператриці, Синод видав розпорядження, одним із пунктів якого спеціально оговорювалось, що митрополит Готфійської і Кафійської єпархії (на відміну від керівників інших єпархій Російської імперії) мав право дозволяти зведення храмів по узгодженню цього попередньо тільки з представниками світської, а не духовної, вертикалі влади. Іншими словами, митрополит Готфійський і Кафійський, як і архієпископ Слов'янський і Херсонський, отримував не передбачене для абсолютної більшості єпархіальних архієреїв Російської імперії право не питати попередню згоду Синоду на спорудження храму.

Логічною передумовою початку храмового будівництва мало стати визначення територіальних меж єпархії, що знаходилась під зверхністю митрополита Ігнатія. Але справа в тім, що і на момент початку виходу з Кримського ханства православних на чолі з грецьким митрополитом, і в його ході це питання залишалось не вирішеним. Попервах мова йшла про оселення греків між Дніпром, Самарою та Оріллю. Саме тому Ігнатій після прибуття до земель Російської імперії і мав певний час своєю резиденцією Самарський Пустинно-Миколаївський монастир⁷. Втім, ці землі вже були доволі щільно заселеними, що ставало важливою перешкодою для реалізації прагнення греків отримати для себе території, де вони б не змішувались з представниками інших етносів. Рішення про визначення місцевості, де мали оселятись греки і, відповідно, облаштовуватись Готфійська і Кафійська єпархія з її церквами, було ухвалено тільки у вересні 1779 р., а на початку жовтня того ж року імператриця «конфірмувала» карту приазовської складової Азовської губернії, де відводились землі для греків-переселенців.

Для їх оселення була узгоджена територія «від Азовського моря до гирла річки Берди..., і по річкам Каратишу, Мокрим Ялам, Вовчій, Осиновій, Березнегуватій і Кальміусу до впадіння його в Азовське море»⁸.

Цікаво, що під зверхністю митрополита Ігнатія, а, відповідно, і серед релігійних споруд Готфійської та Кафійської єпархії, перебувала і одна церква, яка знаходилась на відстані від Маріупольського повіту. Це – грецька церква Катеринослава І⁹. Саме її спорудження стало каменем спотикання між митрополитом Готфійської та Кафійської єпархії і архієпископом Слов'янським і Херсонським. Як писав до Синоду архієпископ Никифор Феотокі, греки, які були виведені митрополитом Ігнатієм з Кримського півострову і оселились у Катеринославі, звернулись до Газадіні з проханням про зведення в цьому місті для них храму, в якому богослужіння велось би саме грецькою. Митрополит Ігнатій повідомив про це прохання місцевого представника світської влади, Азовського губернатора В. Черткова, і той дав відповідну «пропозицію» Азовській губернській канцелярії. Будівництво церкви розпочалося, що викликало незадоволення архієпископа Слов'янського і Херсонського. Останній скаржився до Синоду, що в цій церкві не було ніякої потреби, та й жодний законодавчий документ не передбачає права митрополита Ігнатія мати в Катеринославі церкву для греків. А саме будівництво такої церкви буцімто суперечило б записаним у Кормчій книзі 13-му і 22-му правилам Антіохійського намісного собору і правилу 20-му шостого Вселенського собору, оскільки в одному місті співіснували б два єпархіальні архієреї і дві православні рівнозалежні церкви. Втім, 27 серпня 1781 р. Синод відреагував на це указом, в якому підкреслювалось, що митрополит Ігнатій мав беззаперечне право зводити храм у Катеринославі як у місті, яке відводилось імператрицею для поселення приналежних до пастви митрополита Готфійського та Кафійського грецьких купців і ремісників¹⁰.

Що ж стосується влаштування храмів на території безпосередньо Північного Приазов'я, то митрополит Ігнатій ще до їх закладки, у 1779 р. звернувся до Синоду з

⁷ Феодосий (Макаревский). Самарский, Екатеринославской епархии, Пустынно-Николаевский монастырь. – Екатеринослав: тип. Екатеринославскаго губернскаго правления, 1873. – С. 53-54.

⁸ Покровский И.М. Русские епархии в XVI-XIX вв. Их открытие, состав и пределы. Опыт церковно-исторического, статистического и географического исследования. – Казань: Центральная типография, 1913. – Т. 2. (XVIII-й век). – С. 517.

⁹ Державний архів Одеської області, ф. 37, оп. 1, спр. 83, арк. 20.

¹⁰ Російський державний історичний архів, ф. 796, оп. 60, спр. 98, арк. 176-177 зв.

проханням про виготовлення для них антими́нсів. Такий поспіх обумовлювався прагненням якомога скоріше забезпечити свою паству можливістю задовольняти духовні потреби в храмах.

Принципово важливо, що домовленості Ігнатія з російськими властями, які передували виведенню греків з Криму, передбачали фінансову підтримку російською казною храмового будівництва на території Готфійської та Кафійської єпархії¹¹. Втім, виконувати обіцяне світська влада не поспішала. Тут доречно згадати, що так само російські можновладці зовсім не були пунктуальними і в питаннях додержання цілої низки інших обіцянок грекам, зокрема, не забезпечивши їм умов для зимівлі наприкінці 1778 – на початку 1779 р., через що тоді загинув великий відсоток переселенців, які довірилися своєму митрополитові. Тож затримка грошей на церковне будівництво здивування вже не викликала. Г.Потьомкін ще 29 листопада 1779 р. написав ордер на ім'я Азовського губернатора В. Черткова, яким обіцяв надати плани і виділити кошти на зведення церков для грецьких переселенців і будинку для самого митрополита Ігнатія після того, як будуть визначені точні місця для їх поселень. Того ж 1779 р. Чертков подав Потьомкіну кошторис на зведення на землях Азовської губернії церков і монастирів для греків, вірмен, грузин і волохів. Втім, у грудні 1781 р. той самий Азовський губернатор у рапорті на ім'я Г. Потьомкіна констатував, що потрібна сума так і не була одержана¹².

Специфіка процедури, що передувала освяченню храмів на землях Готфійської і Кафійської єпархії, зумовлювалась наявністю в останній спрощеної структури вертикалі духовної влади, яка, в свою чергу, обумовлювалась виключно невеликими розмірами підлеглої митрополиту Ігнатію території. З одного боку, зазначена бюрократична процедура мала відповідати майже всім тим законодавчим документам, які стосувались і решти єпархій Російської імперії. «Майже» – оскільки, як ми вже зазначили, у 1779 р. Синод, як виключення, надав Ігнатію право не питати синодальної згоди на зведення церков. Зовсім не випадково ще у 1779 р. Синод видав кілька указів на ім'я Ігнатія, у яких зазначалось, що митрополит зобов'язаний керуватись у своїй діяльності імператорськими указами, Духовним регламентом, соборними і іншими церковними правилами. Більше того, Ігнатію були передані тексти цих документів, якими він мав послуговуватись у тому числі і в питаннях храмового будівництва. З точки зору Петербурга, це було зовсім не зайвим з огляду на те, що Ігнатій до того знаходився в правовому полі іншої держави, а отже, не був добре знайомий із бюрократичними процедурами, що діяли в Російській імперії¹³. З іншого ж боку, самі перелічені вище документи ще не були такими деталізованими в регламентації процедури і давали певний люфт в її організації. Тож тоді як інші очільники православних єпархій Російської імперії особисто закладали і освячували храми тільки як виключення, в більшості випадків доручаючи це зробити представникам більш низьких ланок єпархіальної ієрархії, митрополит Ігнатій зробив для себе особисте проведення закладки і освячення церков очолюваної ним єпархії вже не виключенням, а правилом.

12 червня 1781 р. митрополит Ігнатій склав рапорт Синоду з переліком освячених в його єпархії церков. До цього переліку увійшли храми: 1) Миколи Чудотворця в Маріуполі; 2) Марії Магдалини в Маріуполі; 3) Георгія Побідоносця в Сартані; 4) Успіння Богородиці в Старому Криму; 5) Іоанна Предтечі в Чардаклі; 6) Георгія Побідоносця в Чермалику; 7) Костянтина і Єлени в Карані; 8) Георгія Побідоносця в Ласпі; 9) Димитрія у Великій Каракубі; 10) Георгія Побідоносця в Бешеві; 11) Кіріакії в Стилі; 12) Рздва Христова в Камарі; 13) Преображення Господнього в Богатирі; 14) Феодора Стратилата в Константинополі; 15) Вознесіння Господнього в Чембрику; 16) Іоанна Предтечі у Великій Янісолі; 17) Трійці у Керменчику; 18) Феодора Стратилата у Малій Янісолі; 19) Феодора

¹¹ Маркевич А. Краткий очерк деятельности генералиссимуса А.В. Суворова в Крыму (К 6-му мая 1900 года) // ИТУАК. – 1901. – № 31. – С. 11.

¹² Російський державний архів давніх актів, ф. 16, оп. 1, спр. 689, ч. 1, арк. 89-89 зв.

¹³ Православна церква на півдні України (1775 – 1781)... – С. 50-51.

Стратилата у Мангуші; 20) Іоанна Златоуста у Ялті; 21) Архістратигів Михайла і Гавриїла у Гурзуфі¹⁴.

Вже у надісланому 22 грудня 1781 р. В. Чертковим Никифору (Феотоки) списку грецьких слобод Маріупольського повіту, що належали до Готфійської і Кафійської єпархії, фігурують 20 населених пунктів: ті самі, що і в рапорті митрополита Ігнатія від 12 червня 1781 р., за виключенням міста Маріуполя і з додачею Ігнатівки¹⁵.

Щодо останньої, то в цій названій на честь безпосередньо митрополита Готфійського і Кафійського і заселеній грузинами слободі храм був закладений ще у 1780 р. в ім'я Петра і Павла¹⁶.

Про наявність храмів у 21 населеному пункті, які «на перших порах» існували на землях Готфійської і Кафійської єпархії, писав І.М. Покровський¹⁷. При цьому цікаво, що у вміщеній у додатку до його роботи «Розписі єпархій, скільки в них було і з яких губерній церков і парафіяльних дворів у 1782 році...» з синодальної архівної справи за 1784 р. стосовно Готфійської і Кафійської єпархії записано: «В пастві митрополита Готфійського, який виїхав із Криму, було 25 церков»¹⁸.

При влаштуванні своїх храмів переселенці не стали чекати виділення обіцяного фінансування, на перше місце поставивши забезпечення умов для задоволення релігійних потреб. Пріоритетом виступала саме швидкість відкриття храму, а не його зовнішній вигляд. Тому цілком природно, що храми грецьких переселенців, які були зведені в доволі стислі терміни, в абсолютній більшості були непоказними, маленькими, а матеріалом для їхнього виготовлення слугували хмиз, лоза, земля, дошки, дике каміння¹⁹.

Що ж стосується безпосередньо міста Маріуполя, то, в контексті історичної урбаністики²⁰ можна погодитись із думкою І. Лимана, що дані згадуваного вище рапорту митрополита Ігнатія від 12 червня 1781 р. вже на момент складання були застарілими²¹. Адже згадувана в рапорті церква Миколи Чудотворця ще у грудні 1780 р. була повернена греками²² і у лютому 1781 р. перенесена до Павлівська. Саме ця церква на землях Готфійської та Кафійської єпархії була другою, що дісталась грекам від запорозьких козаків. Адже за часів Вольностей Війська Запорозького вона була похідною кальміуською церквою Миколи Чудотворця, яку ще у 1767 р. у розібраному вигляді перевезли до Самарського Пустинно-Миколаївського монастиря. Звідти її віддали для тимчасового використання до Кам'янки, оскільки тамтешня церква згоріла. Втім, згодом похідна церква повернулася на Кальміус, оскільки місцеві мешканці у 1776 р. звернулись до Азовського губернатора з відповідним проханням. Коли ж сюди переселились греки і був заснований Маріуполь, вони короткий час користувались цією церквою. Але невдовзі, коли було поставлене питання про необхідність заплатити за неї і за все її начиння колишнім власникам, які саме і змушені були переселятись із нововлаштованого

¹⁴ Російський державний історичний архів, ф. 796, оп. 60, спр. 98, арк. 159-160 зв.

¹⁵ Державний архів Одеської області, ф. 37, оп. 1, спр. 83, арк. 21.

¹⁶ Макаревський Феодосій. Матеріали... – С. 1011.

¹⁷ Покровский И.М. Русские епархии в XVI – XIX вв... – С. 517-519.

¹⁸ Покровский И.М. Русские епархии в XVI – XIX вв... – С. 20 (Приложение П).

¹⁹ Православна церква на півдні України (1775 – 1781)... – С. 77.

²⁰ Константинова В.М. Історіографія досліджень з соціально-економічної історії міст Катеринославської губернії останньої чверті XVIII – першої половини XIX століття // Вісник Дніпропетровського університету. Історія та археологія. – Вип. 10. – Дніпропетровськ: Вид-во Дніпропетровського університету, 2002. – С. 85-88; Константинова В.М. Джерела з соціально-економічної історії міст Південної України (остання чверть XVIII ст. – 1854 р.): Дис... канд. історичних наук: 07.00.06. – Запоріжжя, 2004; Константинова В.М. Урбанізаційні процеси на півдні України в останній чверті XVIII – середині XIX ст. // Література та культура Полісся. – Вип. 27. – Ніжин: Видавництво НДПУ ім. М. Гоголя, 2004. – С. 48-52.

²¹ Православна церква на півдні України (1775 – 1781)... – С. 77.

²² Гавриил (Розанов). Отрывок повествования о Новороссийском крае из оригинальных источников почерпнутый. Период от основания в Новороссийском крае Новой-Сербии, до учреждения наместничества Екатеринославского с упразднением губерний Новороссийской и Азовской, за коим последовало упразднение и Славянской епархии. С 1751 по 1786 год // ЗООИД. – Одесса, 1853. – Т. III. – С. 124.

Маріуполя до Павлівська, греки визнали за краще відмовитись від цієї тимчасової церкви²³ і замість неї влаштувати стаціонарну.

Загалом у 1780 р. митрополит Ігнатій заклав у Маріуполі невелику дерев'яну²⁴ соборну Харлампіївську (освячена 22 квітня 1782 р.), дерев'яну криту очеретом Рівдобогородицьку²⁵, невеличку дерев'яну Успенську, Феодоро-Стратилатівську (згоріла вже в середині 1780-х рр.) церкви.

Натомість церква Марії Магдалини в Маріуполі, яка фігурувала в списку храмів Готфійської та Кафійської єпархії при рапорті від 12 червня 1781 р., згідно з даними Феодосія (Макаревського), залишалась недобудованою і станом на 1791 р. Вона була закладена ще до приходу греків стараннями Азовського губернатора В. Черткова, який планував звести на Кальміусі місто, назване на честь наслідника російського престолу Павлівськом. Показово, що цей світський можновладець навіть сам накреслив план церкви для цього міста, яку задумав назвати на честь дружини Павла – Марії Федорівни. На момент приходу сюди греків кам'яна церква Марії Магдалини була вже введена в стінах, але члени пастви митрополита Ігнатія так її і не добудували²⁶.

Митрополит Ігнатій, на якого його паства спрямувала все своє незадоволення через недодержання російськими урядовцями обіцянок щодо організаційного і фінансового забезпечення переселення, прагнучи усамітнитись, звів невеличкий будинок і кам'яну келію на відстані у 6 верст від Маріуполя. Там він планував влаштувати Георгіївський монастир, але смерть митрополита у 1786 р. поставила хрест на цих планах²⁷.

Звернемо увагу, що єпархія митрополита Ігнатія обмежувалась саме зазначеними вище храмами, і поширені в історіографії твердження про приналежність до неї низки інших церков є некоректними. Йдеться, передусім, про твердження, що «після поселення греків в Маріупольському повіті єпархію Ігнатія складали всі християни, як переселені до Росії, так і залишені в Криму – спочатку в Керчі і Єнікале, а після 1783 р. і на всьому півострові. Йому також підпорядковувалися греки, поселені за межами Маріупольського повіту, наприклад в Таганрозі і Катеринославі»²⁸. Втім, І. Лиман на підставі архівних джерел довів, що на початку 1780-х рр. храми Керчі та Єнікале залежали не від митрополита Гофійського та Кафійського, а від архієпископа Слов'янського та Херсонського, як не залежали від митрополита Ігнатія і греки Таганрога²⁹. Наше ж вивчення джерел і літератури дає підстави стверджувати, що з російською анексією Кримського ханства територіальні межі, а отже, і мережа релігійних споруд Гофійської та Кафійської єпархії не розширилися. Адже православні храми ліквідованого Кримського ханства увійшли під зверхність не митрополита Гофійського та Кафійського, а все того ж архієпископа Слов'янського та Херсонського.

Висновки Таким чином, за кількістю храмів Готфійська та Кафійська єпархія була не просто найменшою серед всіх єпархій Російської імперії, але і меншою за багато з духовних заказів і правлінь. Її створення обумовлювалось міркуваннями, що лежали передусім поза церковною сферою. Тож зовсім не дивно, що у 1786 р., фактично одразу після смерті митрополита Ігнатія, Готфійська та Кафійська єпархія припинила існування, а

²³ Макаревський Феодосій. Матеріали... – С. 430-432, 569-570; Гавриил (Розанов). Отрывок повествования о Новороссийском крае... – С. 122-124.

²⁴ Гедьо А.В. Греки Північного Приазов'я (1778-1875 рр.)... – С. 134; Тухватулліна О.С. Духовно-релігійний розвиток етнічних громад Північного Приазов'я... – С. 43.

²⁵ Тухватулліна О.С. Духовно-релігійний розвиток етнічних громад Північного Приазов'я... – С. 45.

²⁶ Макаревський Феодосій. Матеріали... – С. 1001-1006.

²⁷ Гавриил. Переселение греков из Крыма в Азовскую губернию и основание Готфийской и Кафийской епархии // Сочинения Гавриила, архиепископа Тверского и Кашинского, действительного члена Одесского общества истории и древностей. В двух частях. – Ч. II. – Отд. II. Исторические повествования. – М.: тип. В. Готье, 1854. – С. С. 85; Покровский И.М. Русские епархии в XVI – XIX вв... – С. 520.

²⁸ Гедьо А.В. Греки Північного Приазов'я (1778-1875 рр.)... – С. 133; Гедьо А. До питання про церковний устрій маріупольських греків (80 рр. XVIII – XIX ст.) // Грецьке православ'я в Україні. Збірник наукових статей і матеріалів. – К.: Прайм, 2002. – С. 80.

²⁹ Православна церква на півдні України (1775 – 1781)... С. 52.

всі її релігійні споруди були передані під зверхність архієпископа Слов'янського і Херсонського, хоча останній і керував ними за посередництва спеціально призначеного Феодосійського і Маріупольського вікарного єпископа з греків.

REFERENCES

Aradzhony, M.A. (1999). *Greki Kryma i Pryazovia: sistoryia izuchenyia i istoriografia etnicheskoï sstorii i kultury (80-e gg. XVIII v. – 90-e gg. XX v.)* [Greeks of the Crimea and the Azov region: the history of the study and historiography of ethnic history and culture (80s of the 18 century - the 90s of the 20 century.)] Simferopol: Amena. 132 p. [in Russian]

Derzhavnyi arkhiv Odeskoi oblasti [State Archives of Odessa Region], f. 37, op. 1, spr. 83, ark. 20-21.

Feodosyi (Makarevskiy). (1873). *Samarskiy, Ekaterinoslavskoi eparkhii, Pustynno-Nikolaevskiy monastyr* [Samara, Yekaterinoslav Diocese, Desert-Nicholas Monastery]. Ekaterinoslav: tip. Ekaterinoslavskago gubernskogo pravleniya. 141 p. [in Russian]

Gavrill (Rozanov). (1853). *Otryvok povestvovaniya o Novorossiyskom krae iz originalnykh istochnikov pocherpnutyi*. [A fragment of the narrative of the Novorossiysk Territory from the original sources gleaned] Zapiski Odesskogo Obschestva Istorii i Drevnostey [Notes of the Odessa Society of History and Antiquities] Odessa, Vol. III. P. 79-129. [in Russian]

Gavrill (Rozanov). (1854). *Pereselenie grekov iz Kryma v Azovskuju guberniu i osnovanie Gotfyiskoi i Kafyiskoi eparkhii* [The resettlement of the Greeks from the Crimea to the Azov province and the founding of the Gothian and Cafisian diocese] Sochineniya Gavrilla, arkhiepiskopa Tverskogo i Kashinskogo [Works of Gavrill, Archbishop of Tver and Kashinsky]. Part II. M. P. 197-204. [in Russian]

Hedo, A. (2002). *Do pytannia pro tserkovnyi ustroi mariupolskykh hrekiv (80 rr. XVIII – XX st.)* [On the question of the ecclesiastical structure of the Mariupol Greeks (80 years of the XVIII - XIX centuries)] Hretske pravoslavia v Ukraini. Zbirnyk naukovykh statei i materialiv [Greek Orthodoxy in Ukraine. Collection of scientific articles and materials]. K.: Praim. P. 79-84. [In Ukrainian]

Hedo, A.V. (1997). *Hreky Pivnichnoho Pryazovia (1778-1875 rr.)*. [Greeks of the Northern Azov region (1778-1875)] Dys... kand. istorychnykh nauk: 07.00.01. Donetsk. [In Ukrainian]

Katunin, Yu.A. (1995). *Iz istorii khristianstva v Krymu: Tavricheskaia eparkhia (vtoraia polovina 19 – nachalo 20 veka)* [From the history of Christianity in the Crimea: Tauride Diocese (the second half of the XIX - the beginning of the twentieth century)]. Simferopol: Tavria. 112 p. [in Russian]

Konstantinova, V.M. (2002). *Istoriografiia doslidzhen z sotsialno-ekonomichnoi istorii mist Katerynoslavskoi hubernii ostannoï chverti 18 – pershoï polovyny 19 stolittia* [Historiography of studies on socio-economic history of the cities of Ekaterinoslav province of the last quarter of the XVIII - first half of the XIX century] Visnyk Dnipropetrovskoho universytetu. Istorii ta arkhеолоhiia [Bulletin of Dnipropetrovsk University. History and archeology]. Vol. 10. Dnipropetrovsk: Vydavnytstvo Dnipropetrovskoho universytetu. P. 85-88. [In Ukrainian]

Konstantinova, V.M. (2004). *Dzherela z sotsialno-ekonomichnoi istorii mist Pivdennoi Ukrainy (ostannia chvert 18 st. – 1854 r.)* [Primary Sources of Social and Economic History of Southern-Ukrainian Cities (the last quarter of XVIII century. – 1854)]: Dys... kand. istorychnykh nauk: 07.00.06. Zaporizhzhia. [In Ukrainian]

Konstantinova, V.M. (2004). *Urbanizatsiini protsesy na pivdni Ukrainy v ostannii chverti 18 – seredyni 19 st.* [Urbanization processes in the South of Ukraine in the last quarter of 18 - mid-19 century]. Literatura ta kultura Polissia [Literature and culture of Polissya]. Vol. 27. Nizhyn: Vydavnytstvo NDPU im. M. Hoholia. P. 48-52. [In Ukrainian]

Lyman, I.I. (2001). *Metrychni knyhy yak dzherelo z tserkovnoho ustroiu Pivdennoi Ukrainy druhoi polovyny 18 – pershoi polovyny 19 st.* [Metric books as a source of the ecclesiastical structure of Southern Ukraine in the second half of 18 - the first half of 19 century]. Naukovi zapysky. Zbirnyk prats molodykh vchenykh ta aspirantiv. [Scientific notes. Collected Works of Young Scientists and Postgraduate Students]. Vol. 7. Kyiv. P. 197-211. [In Ukrainian]

Lyman, I.I. (2002). *Arkhivni materialy z relihiinoi istorii Pivdennoi Ukrainy ostannoï chverti 18 – pershoi polovyny 19 st. v spadshchyni Ya.P. Novytskoho* [Archival materials on the religious history of Southern Ukraine in the last quarter of the 18 - first half of 19 century in the legacy of Ya.P. Novitsky]. Materialy Pershykh Novytskykh chytan. 24 zhovtnia 2002 r. [Materials of the First Novytsky Readings. October 24, 2002]. Zaporizhzhia: RA Tandem–U. P. 53-62. [In Ukrainian]

Lyman, I.I. (2002). *Zvedennia tserkov na Pivdni v 1775-1825 rokakh* [Building of Churches in the South in 1775-1825]. Istoriia religii v Ukraini. Pratsi XII-yi mizhnarodnoi naukovoï konferentsii (Lviv, 20-24 travnia 2002 roku) [History of Religions in Ukraine. Works of the XII International Scientific Conference (Lviv, May 20-24, 2002)]. Knyha I. Lviv: Lohos. P. 232-241. [In Ukrainian]

Lyman, I.I. (2003). *Tserkva pryazovskyykh hrekiv na zlami 18-19 st.* [Church of the Azov Greeks at the turn of 18-19 centuries] Ukraina vchora, sohodni, zavtra: Zbirnyk naukovykh prats [Ukraine yesterday, today, tomorrow: Collection of scientific works]. Zaporizhzhia. P. 142-147. [In Ukrainian]

Lyman, I.I. (2004). *Derzhavna tserkva i derzhavna vlada: Pivdenna Ukraina (1775-1861).* [State Church and State Power: the South of Ukraine (1775-1861)]. Zaporizhzhia: Tandem – U. 400 p. [In Ukrainian]

Lyman, I.I. (2004). *Pravoslavna tserkva na pivdni Ukrainy (1775-1781).* [Orthodox Church in the South of Ukraine (1775 – 1781)]. Zaporizhzhia: RA Tandem–U. 560 p.

Lyman, I.I. (2004). *Rosiiska pravoslavna tserkva na pivdni Ukrainy ostannoï chverti 18 – seredyny 19 stolittia* [Russian Orthodox Church in the South of Ukraine of the last quarter of 18 – the middle of 19 century]. Zaporizhzhia: Tandem – U. 488 p. [In Ukrainian]

Lyman, I.I. (2005). *Pravoslavna tserkva na pivdni Ukrainy (1775-1861 rr.)* [The Orthodox Church in the South of Ukraine (1775-1861 years)]: Dys... doktora istorychnykh nauk: 07.00.01. Kharkiv. [In Ukrainian]

Lyman, I.I. (2006). *Hotfiiska ta Kafiska yeparkhiia* [Gothian and Cafisian diocese]. Naukovi zapysky. Zbirnyk prats molodykh vchenykh ta aspirantiv [Scientific Notes. Collected Works of Young Scientists and Postgraduate Students]. Vol. 12. Kyiv. P. 166-184. [In Ukrainian]

Lyman, I.I. (2007). *Sozdanie Gotfyiskoi i Kafyiskoi eparkhii v Severnom Priazovii* [Creation of Gothian and Cafisian Dioceses in the Northern Azov Region]. Vestnik Taganrosgskogo gosudarstvennogo pedagogicheskogo instituta. Gumanitarnye nauki. [Bulletin of the Taganrog State Pedagogical Institute. Humanitarian sciences]. Taganrog: Izdatelstvo Taganrosgskogo gosudarstvennogo pedagogicheskogo instituta. № 2. P. 249-252. [in Russian]

Lyman, I.I. (2012). *Hotfyiskaia y Kafyiskaia eparkhiia, Feodosyiskoe i Mariupolskoe vikariatstvo: tserkovno-administrativnoe ustroistvo pravoslavnykh grekov Severnogo Prichernomoria i Priazovia poslednei chverti 18 v.* [Gothian and Cafisian diocese, Feodosia and Mariupol vicariate: the church-administrative structure of the Orthodox Greeks of the Northern Black Sea and Azov regions of the last quarter of 18 century]. Golos minuvshogo. Kubanskyi istorycheskyi zhurnal [Voice of the past. Kuban Historical Journal]. № 3-4. – P. 44-47. [in Russian]

Lyman, I.I. *Tendentsii v transformatsiiakh tserkovno-terytorialnoho ustroiu Pivdennoi Ukrainy (ostannia chvert 18 – seredyna 19 st.).* [Trends in the Transformation of the Church-Territorial Order of Southern Ukraine (the last quarter of 18 - the middle of 19 century)]. Humanitarnyi zhurnal [The Humanitarian Magazine]. № 21-22. P. 92-95. [In Ukrainian]

Markevich, A. (1901). *Kratkyi ocherk deiatelnosti generalissimusa A.V. Suvorova v Krymu (K 6-mu maia 1900 goda)* [A brief sketch of the activities of the Generalissimo A.V. Suvorov in Crimea (May 6, 1900)] ITUAK. № 31. P. 1-26. [in Russian]

Pokrovskiy, I.M. (1913). *Russkyye eparkhii v 16-19 vv. Ikh otkrytye, sostav i predely. Opyt tserkovno-istoricheskogo, statisticheskogo i geograficheskogo issledovaniya*. [Russian dioceses in 16-19 centuries. Their discovery, composition and limits. The experience of church history, statistical and geographical research]. Kazan: Tsentralnaia tipografiya. Vol. 2. 892 + XVIII p. [in Russian]

Polnoe sobranie zakonov Rossyiskoi imperii. [The complete collection of the laws of the Russian Empire]. Sobr. I. Vol. 20. P. 824-825. [in Russian]

Rosiiskiy derzhavnyi arkhiv davnikh aktiv [Russian state archive of ancient acts], f. 16, op. 1, spr. 689, ch. 1, ark. 89-89 zv.

Rosiiskiy derzhavnyi istorychnyi arkhiv [Russian State Historical Archive], f. 796, op. 60, spr. 98, ark. 159-160 zv., 176-177 zv.

Tukhvatullina, O.S. (2012). *Dukhovno-relihiyni rozvytok etnichnykh hromad Pivnichnoho Pryazovia naprykintsi 18 – pochatku 20 st.* [Spiritual and religious development of ethnic communities of the Northern Azov region in the late 18 - early 20 centuries]: Dys... kand. istorychnykh nauk: 07.00.01. Donetsk. [In Ukrainian]

Yeremenko, M., Lyman, I. (2014). *Viiskove dukhovenstvo na pivdni Ukrainy (1734-1853 rr.)* [The Military Clergy in the South of Ukraine (1734-1853 years)] Melitopol: Melitopol City Publishing House. 436 p. [In Ukrainian]

Koval O. Building of greek churches of the gothian and cafisian diocese in the northern azov region

The article is intended to systematize data on temple construction in the Northern Azov region in 1780-1786, to fill in the existing gaps and to pay attention to a number of false allegations and discursive issues existing in the historiographical tradition. The development of a network of Greek Orthodox churches in the Northern Azov region was part of the implementation of far-sighted geopolitical expansionist plans of the Russian Empire to expand the borders at the expense of the lands of the Ottoman Empire and to use the independent status of the Crimean Khanate, received under the conditions of the Kyushu-Kainardzhij Peace, as an intermediate stage in the annexation of Crimean peninsula and adjoining mainland territories. By the number of temples, Gothian and Cafisian diocese was not only the smallest among all dioceses of the Russian Empire, but also less than many spiritual boards. Under the leadership of Metropolitan Ignatius, temples were only in 2 cities and 20 settlements. The specifics of the procedure preceding the consecration of the temples on the lands of the Gothian and Cafisian diocese was determined by the simplified structure of the vertical of spiritual power, which, in turn, was conditioned only by the small size of the territory under the rule of Metropolitan Ignatius. On the one hand, the mentioned bureaucratic procedure should correspond almost to all legislative documents, which concerned the rest of the dioceses of the Russian Empire. On the other hand, these documents themselves had not yet been so detailed in the regulation of the procedure and had given a certain backlash in its organization. So while other rulers of the Orthodox dioceses of the Russian Empire personally laid and sanctified the temples only as an exception, in most cases, instructing this to their subordinates, Metropolitan Ignatius personally laid down and sanctified most of the churches of his diocese.

Key words: Orthodox Church, diocese, the Northern Azov region, temple building, Greeks